

ДОСЛІДЖЕННЯ РУКОПИСНИХ ЗАПИСІВ, ПИСЕМНІСТЬ ЯКИХ ЗАСНОВАНА НА ЛАТИНСЬКОМУ АЛФАВІТІ (НА ПРИКЛАДІ ЛАТІСЬКОЇ МОВИ)

STUDY OF HANDICRAFT RECORDINGS WHICH ARE BASED ON THE LATIN ALPHABET (BY THE EXAMPLE OF LATVIAN LANGUAGE)

Русова О.Л.,

судовий експерт

Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

Розглянуто проблемні питання, що виникають під час дослідження рукописних записів, писемність яких заснована на латинському алфавіті. Встановлено природу прояву ознак письмового мовлення, зокрема діалектних особливостей і національної належності виконавця. Розглянута ситуація, коли порівнювані почеркові об'єкти через якісь причини розрізняються за мовами, якими вони виконані.

Ключові слова: латинський алфавіт, почерк, судово-почеркознавча експертиза, навик письма, порівняльний матеріал.

Рассмотрены проблемные вопросы, возникающие при исследовании рукописных записей, письменность которых основана на латинском алфавите. Установлено природу проявления признаков письменной речи, в частности диалектных особенностей и национальной принадлежности исполнителя. Рассмотрена ситуация, когда сравниваемые почерковые объекты по каким-либо причинам различаются по языку, на котором они выполнены.

Ключевые слова: почерк, судебно-почерковедческая экспертиза, навик письма, сравнительный материал.

Considered are the problematic issues that arise when taking into account handwritten notes, the writing of which is based on the Latin alphabet. Establishment of the nature of the manifestation of the characteristics of written speech, in particular dialect features and nationality of the performer. And also the solution of the problem, when the compared handwriting objects for some reason differ in the language on which they are executed.

Key words: handwriting, forensic handwriting examination, writing skill, comparative material.

Постановка проблеми. У досліджуваних документах, які мають доказове значення у справі, що надходять для почеркознавчого дослідження, іноді присутні рукописні записи, писемність яких заснована на латинському алфавіті, тому доцільно було б розглянути особливості такого судово-почеркознавчого дослідження.

Стан опрацювання. У різний час проблемами дослідження рукописних записів, в основі яких лежить латинський алфавіт, приділялася увага у роботах таких вчених, як Г.Г. Деннемарк, Е. Гечел, Ж. Матье, А. Нефтелі, Д.К.С. Пурі, М. Лотар, М.Я. Вільнерагс, А.П. Кісліс, М.Н. Михайлова та ін.

Метою статті є подальше вдосконалення провадження судово-почеркознавчих експертиз, об'єктом яких є рукописні записи, в основі яких лежить латинський алфавіт, а також надання практичних рекомендацій для експертів-почеркознавців стосовно такого роду досліджень.

Виклад основного матеріалу. З погляду особливостей дослідження ознак письмового мовлення [6, с. 19] доцільно розглянути деякі питання оцінки проявів діалектних особливостей і встановлення національної належності виконавця.

Прояв діалекту або обласної форми говірки залежить від тривалості проживання виконавця тексту в певному районі, ступеня його грамотності і деяких інших умов. У «чистому вигляді» діалект або обласна форма говірки збереглися переважно в сільських районах і в мовленні осіб похилого віку або малограмотних. Діалектні особливості можуть вияв-

лятися і частково лише в окремих словах. У деяких осіб часткове збереження обласної форми говірки спостерігається лише в усному мовленні і не відбивається на письмі. Окремі особи в офіційному листуванні використовують літературну мову, а в особистому – рідний діалект. Діалектні особливості можуть виявлятися й у разі сильного душевного хвилювання або іншого незвичайного стану в момент виконання рукопису [4, с. 268–269].

Наприклад, із прокуратури Лудзенського р-ну Латвійської РСР у 1963 р. на експертизу була представлена записка, виявлена на місці події. Вона виконана середньовиробленим [9, с. 21] почерком з ознаками порушення координації рухів [9, с. 22]. Ознаки письмового мовлення відображали особливості верхньолатиського (східна Латвія) діалекту. Зміст записки свідчив про те, що вона могла бути написана громадянином П., який, убивши дружину і сина, повісився. У записці викладалися мотиви вбивства і самогубства.

На експертизу у великій кількості були представлені вільні зразки почерку громадянина П. Всі документи, представлені в якості вільних зразків почерку П., були написані літературною мовою [10].

Аналіз і порівняння ознак почерку давали підставу зробити висновок про те, що записка виконана П. Різницю ознак письмового мовлення в цьому разі можна було пояснити незвичайним станом П. у момент виконання записки (після вбивства дружини і сина) [1]. Такі форми прояву діалекту необхідно враховувати у дослідженні.

У встановленні природи діалектних особливостей слід звертати увагу на можливість імітації діалектних особливостей із метою приховування авторства. Тому при оцінці ознак рекомендується враховувати їх закономірність і стійкість. У разі прояву діалекту, навіть якщо ці особливості проявляються лише в окремих словах, його ознаки відрізняються стійкістю і взаємозумовленістю протягом усього рукопису. Оскільки, як уже зазначалося, в «чистому вигляді» обласна форма говірки збереглася переважно в осіб похилого віку або малограмотних, рукописам цих осіб відповідатимуть зазвичай середньовироблений або маловироблений почерк [9, с. 21–22].

На навмисну імітацію діалектних особливостей можуть вказувати такі ознаки, як змішання діалектних особливостей зі стилістичними і лексичними особливостями ознак писемного мовлення у малограмотних осіб, нестійкість і випадковість ознак. Зазвичай у подібних випадках спостерігаються ознаки умисного зниження ступеня виробленості почерку, координації рухів, темпу виконання, ознаки наслідування маловиробленого почерку. Наявність сукупності таких ознак письмового мовлення й ознак почерку дозволяє зробити висновок про імітацію діалектних особливостей і правильно оцінити відмінності за цими ознаками у порівняльному дослідженні.

У дослідженні невеликих за обсягом рукописів за прояв діалекту можуть бути прийняті деякі граматичні помилки в осіб, які недостатньо володіють мовою, заснованою на латинській писемності [4, с. 269–270].

Встановити національну належність виконавця за рукописом можливо, якщо особа не володіє досконало іншою мовою (у наведеному прикладі – латиською або російською). У такому разі виявляються деякі з ознак письмового мовлення і почерку (у криміналістиці під письмом розуміють об'єкт дослідження, який включає у себе письмове мовлення і почерк. Письмове мовлення охоплює мовні засоби вираження думок; почерк – письмово-рухова навичка, за допомогою якої відтворюються письмові знаки та їх сполучення, які складають слова) [6, с. 19]. Обсяг прояву ознак письмового мовлення залежить від ступеня знання другої мови і рівня грамотності, обсяг прояву ознак почерку – від ступеня знання другої мови і наявності досвіду письма цією мовою, ступеня виробленості і координаційної складності будови почерку.

Під час встановлення національної належності виконавця використовуються переважно ознаки письмового мовлення. Вони мають більше ідентифікаційне значення, ніж ознаки почерку, тим паче, що з зазначених ознак почерку, що виявляються у разі недостатнього знання мови, якою виповнюється рукопис, специфічним буде тільки невідповідність ступеня виробленості почерку у виконанні окремих букв. Інші ознаки почерку зустрічаються і в інших почеркознавчих дослідженнях, наприклад у дослідженні навмисно зміненого почерку. Будь-які з пере-

рахованих раніше ознак почерку можуть не проявитися взагалі, наприклад, за наявності у виконавця почерку середнього ступеня виробленості [4, с. 271].

Для більш глибокої й об'єктивної оцінки ознак письмового мовлення, крім зразків рукописів, що подаються в звичайному порядку, щодо ймовірних виконавців доцільно запитувати відомості про тривалість їх проживання в певній місцевості, професію, знання мов, освіту, мову, якою вони навчалися в школі, та інші відомості, що впливають на стилістичні та лексичні особливості мовлення виконавців.

Дослідження ознак почерку за наявності порівнюваних почеркових об'єктів однією мовою проводиться відповідно до наявної методики. Перш за все вирішується питання, чи не виконано рукопис навмисно зміненим почерком або в незвичайних умовах. Для цього аналізуються загальні й окремі ознаки почерку і загальний стан рукопису. Іноді на виконання документа в незвичайних умовах вказується в постанові про призначення експертизи, що аж ніяк не виключає аналізу прояву ознак незвичайного виконання в рукописі [4, с. 271–272].

Роздільне дослідження і порівняння загальних ознак проводиться за кожною ознакою окремо. Роздільний аналіз і порівняльне дослідження окремих ознак почерку найбільш раціонально проводити за групами букв з однотипними елементами, в яких відображаються однакові навички рухів. Дослідження окремих ознак почерку доцільно починати з букв більш складної будови і тих, що часто вживаються, в яких міститься більша кількість ідентифікаційних ознак, а потім досліджувати букви простої будови. У будь-якому разі аналізу повинні піддаватися всі букви і всі варіанти їх написання. Кількість варіантів літери, незалежно від того, чи проявляються в цих варіантах ознаки, що рідко зустрічаються або широко поширені, є також своєрідною ідентифікаційною ознакою почерку.

Для опису в дослідженні й ілюстрації у разі позитивного категоричного висновку вибираються окремі ознаки, частота зустрічаємості яких невелика. Зазвичай у висновку зазначаються 14–18 окремих ознак. Незначні відмінності окремих ознак у межах природної варіаційності почерку не вказуються.

Велика увага у дослідженні окремих ознак приділяється буквам із діакритичними знаками (діакритики (від грец. *διακριτικός* – розрізняльний) – надрядкові, підрядкові або середрядкові знаки, за якими розрізняють звуки, позначені однією й тією самою літерою. Інша назва – діакритичні знаки) [11]. Виконання діакритичних знаків відрізняється не тільки великою різноманітністю варіантів, але і стійкістю навіть у разі навмисного спотворення почерку. Мабуть, це пояснюється тим, що діакритичні знаки по суті є ніби заключними елементами букви, а в разі навмисного спотворення почерку основна увага зосереджується на зміні загальної конструкції літери, тобто на ознаках більших і помітніших у почерку [4, с. 272–273].

У дослідженні почерку, навмисно зміненого в межах скорописних варіантів письма, використо-

вуються дані про стійкість і змінність ознак, отримані шляхом експериментального вивчення стійкості ознак почерку за умови навмисної його зміни в рукописах, виконаних на основі латиського алфавіту [2]. У дослідженні інших видів навмисно зміненого почерку, наприклад, із наслідуванням «друкованого» або спеціальних шрифтів, успішно може бути використана методика, розроблена стосовно української чи російської писемності.

На особливу увагу заслуговують випадки, коли порівнювані почеркові об'єкти через якісь причини розрізняються за мовою, якою вони виконані. Питання про методіку дослідження і можливості ототожнення виконавця за почерком за наявності таких об'єктів вимагає спеціального розгляду. Практичний інтерес можуть становити два моменти: проведення порівняльного дослідження й оцінка його результатів, підбір і подання на експертизу порівняльного матеріалу.

Вивчення стійкості навички, наприклад, під час письма латиською (латиський алфавіт заснований на латинському алфавіті) [12] та російською мовами, проведене на експериментальному матеріалі в обсязі, достатньому для отримання надійних результатів, дозволило простежити стійкість і зміну ознак у всіх буквах латиського і російського алфавітів залежно від розташування літери (на початку, в середині і наприкінці слова) і виявити фактори, що впливають на стабільність і трансформацію ознак почерку (дослідження стійкості ознак почерку під час письма латиською і російською мовами проведено М.Н. Михайловою в 1968–1970 рр.). Результати обробки отриманого матеріалу дають підставу для таких попередніх висновків:

1) стійкість ознак почерку в однієї особи під час письма латиською і російською мовами залежить від ступеня знання другої мови і наявності досвіду письма цією мовою, а також від ступеня виробленості і координаційної складності (будови) почерку. Інші фактори істотно не впливають;

2) залежно від зазначених факторів, стійкість навички у виконанні однакових букв і окремих елементів в буквах різної будови зберігається більшою чи меншою мірою;

3) зміна ознак підпорядковується певним законам і рівностям;

4) ототожнення виконавця за почерком у разі розходження порівнюваних почеркових об'єктів за мовою можливе за певних умов.

На підставі отриманих даних складені таблиці, в яких вказана підрахована стійкість загальних і окремих ознак, за якою може бути визначена їх ідентифікаційна значущість. У таблиці окремі ознаки почерку вказані безвідносно до їх конкретного прояву, наприклад, форма руху під час виконання з'єднання елементів літери «а». Безпосередній вираз ознак (а саме: чи буде форма руху петлевою, дуговою чи іншою) і частота їх зустрічаємості оцінюються на основі наявних таблиць частоти зустрічаємості ознак (частота зустрічаємості окремих ознак проведена Л. Федоровичем) [13] в латиській і російській писемностях [4, с 273–274]. Таким чином, у проведенні порівняльного дослідження й оцінці його результатів слід враховувати цю складну залежність ознак. Необхідно підкреслити, що в оцінці результатів порівняльного дослідження ознаки письмового мовлення займають головне місце у встановленні сукупності ознак, що збігаються, й ознак, що різняться.

Висновки. Підбиваючи підсумок, робимо висновок, що встановлення природи прояву ознак письмового мовлення, зокрема діалектних особливостей, пов'язане з деякими труднощами, й успішне вирішення питання залежить від обсягу рукопису і специфічності ознак.

В оцінці ознак письмового мовлення, що відображають національну належність виконавця, так само як і в оцінці діалектних особливостей, необхідно враховувати можливість навмисної стилізації ознак. Встановлення національної належності виконавця в якості самостійного завдання дослідження в практиці зустрічається дуже рідко. Тому ознаки письмового мовлення, що відображають національну належність, використовуються в сукупності з іншими ознаками письмового мовлення і почерку в якості ідентифікаційних для ототожнення особистості виконавця за почерком.

За наявності почеркових об'єктів різними мовами наданий на експертизу порівняльний матеріал однією мовою повинен бути дуже великий. Наявність великої кількості порівняльного матеріалу і додаткових відомостей про передбачуваного виконавця полегшує дослідження й оцінку ознак і підвищує обґрунтованість експертного висновку. Проведення такого роду дослідження потребує від експерта-почеркознавця знання обох мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Архів Латвійської НДЛСЕІК за 1963 р., Спр. № 162.
2. Вілнерагс М.Я. Про стійкість навмисне змінених ознак почерку в рукописах, виконаних латиською мовою. Проблеми процесуальних і методичних питань експертизи: матеріали наук.-практ. конф. Таллінн, 1971.
3. Криміналістичне дослідження рукописів, виконаних на деяких мовах народів СРСР: довідник слідчого та експерта / ред. Б.І. Пінхасов. М.: Юридична література, 1973. 280 с.
4. Вілнерагс М.Я., Кісліс А.П., Михайлова М.Н. Особливості дослідження рукописів, виконаних латиською мовою: довідник слідчого та експерта / ред. Б.І. Пінхасов. М.: Юридична література, 1973. 280 с.
5. Кіщенко І.Ю. Класифікація елементів букв алфавіту латиської писемності: рукопис. Бібліотека Латвійської НДЛСЕІК, 1970.
6. Меленевська З.С., Собода Є.Ю., Шаботенко А.І. Судово-почеркознавча експертиза: навч.-метод. посіб. / ред. І.П. Красюка. К.: Центр духовн. культури, 2007. 280 с.
7. Энциклопедия судебной экспертизы / под ред. Т.В. Аверьяновой, Е.Р. Россинской. М.: Юрист, 1999.
8. Винберг Л.А., Шванкова М.В. Почерковедческая экспертиза: учебник. Волгоград: НИ и РИО ВСШ МВД СССР, 1977. 208 с.
9. Методика ідентифікаційного дослідження рукописних текстів виконаних незмінним почерком. ДНДЕКЦ МВС України. К., 2009. 85 с.
10. Українська мова. Енциклопедія. К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана. 2000, 752 с.
11. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. К.: Головна редакція УРЕ, 1985. 966 с.
12. Латиський алфавіт. Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Латышский_алфавит.
13. Особенности почерковедческого исследования документов, выполненных на латышском языке. Рига, 1970.